

Trehundrafemtio år av nyfikenhet: svenskar i Kina

INGEMAR OTTOSSON

Idag är det inte märkvärdigt att resa till Kina. Många har varit där, som gruppresenärer eller helt på egen hand. En del har varit vid Muren, andra har sett terrakottakrigarna i Xi'an eller kalkstensformationerna i Guilin. Det är bara att boka flyg och checka in. Vid ankomsten väntar det reserverade hotellet. Vi behöver inte inteckna huset för att ha råd till biljetten, vi slipper akut sjösjuka eller skeppsbrott vid Godahoppsudden och när vi kommer fram behöver vi inte bära skarpladdat vapen för att skydda oss mot rövare. Det värsta som kan drabba oss är jetlag. I kinesiska köpcentra av idag finns både kaffe, bröd, cornflakes, ost och blåbärsyoghurt, så egentligen behöver vi inte ens ge avkall på våra matvanor.

Men lite märkvärdigt är det naturligtvis ändå att resa så långt hemifrån som till östra Asien. Det är inte som att ta morgonbussen till arbetet. Trots allt är det fortfarande ett äventyr. Det är en upptäcksresa till en annan del av planeten, en främmande natur och kultur. Vi möter ett folk som skriver med pensel och äter med pinnar. De talar ett för oss mycket säreget språk med minst fyra toner och betar sig i enlighet med koder som inte gäller i Sverige. Och deras land är världens folkrikaste, en civilisation alldeles för sig.

Helt naturligt är därför nyfikenhet en stark drivkraft bakom mångas färder till Mittens rike. Och så har det varit så länge svenskarna känt till landets existens. Sjömannen Nils Johan Andersson, som firade jul i Hongkong 1852, skrev senare att han varit nyfiken på Kina i hela sitt liv och att han hört så många gånger om landet som barn hemma i Sverige. Och likadant var det med hans samtida, den danske sagoberättaren Hans Christian Andersen. Han fantiserade om Kina under sina tidiga år i Odense och skulle senare skriva historien om näktergalen, en rörande saga som utspelas vid det kinesiska hovet. På 1900-talet blev den tonsatt av Stravinskij.

Om nöden är uppfinningarnas moder så spelar nyfikenheten samma roll när det gäller mänsklighetens upptäckter. Begäret att få skåda det fjärran med egna ögon fortsätter att påverka våra sinnen. Idag är det en av motorerna i turistindu-

strin som är bland våra viktigaste näringar. Det har dock gått ungefär 350 år sedan den förste svensken steg i land någonstans på sydöstra Kinas stränder. Detta tidsperspektiv är nyttigt att hålla i minnet. När dagens backpackers kommer utanför Peking vill de gärna tro att de är först i världen med sina erfarenheter. Om de hade läst svenska reseskildringar från 1700- och 1800-talen skulle de tänka om fullständigt. Det har alltid varit någon före. »Svensson was here.»

Vi ska förflytta oss till detta förgångna, till århundraden då det var svårt och farligt att resa. Endast ett fåtal hade vad som krävdes för att bli kinafarare. Det var en tid då ingen kunde föreställa sig den folkvandring av resenärer till Kina som vi upplever idag. När Times i London förutsade massturism till Mittens rike i en artikel 1853 var det nog många läsare som drog på munnen. Antagligen trodde inte ens teknikoptimisten Jules Verne på detta scenario. Månfärder kunde väl genomföras, men att horder av vanliga medborgare skulle resa till Kina föreföll absurt. Det räckte med att titta på biljettpriset och restiden. Och hur skulle man göra det kinesiska imperiet säkert och framkomligt? Det var en uppgift som all världens stormakter inte skulle klara även om de samarbetade! På 1850-talet rasade till exempel taipingupproret, ett allvarligt inbördeskrig, i landet. Men massturism blev det. Människan spår och tekniken rår.

Tre och ett halvt sekel av resande österut har naturligtvis avsatt vissa avtryck i våra hävder. Alla känner vi till Sven Hedin. Ändå är många av dem som drog till Kina relativt okända. De reste uppfyllda av nyfikenhet. En hel del var rena äventyrare. Men i regel hade de också andra motiv. Vanligast var, i denna ordning, att tjäna pengar, att omvända människor samt att vinna berömmelse i vetenskapens tjänst. Jag kommer att ta upp en representant för varje kategori: affärsmännen, missionärerna och forskarna. En genuin äventyrare ska vi också få möta. Och till sist hittar vi ett modernt fenomen som dök upp efter 1950: de politiska aktivisterna. De passar faktiskt ganska bra in i kategorin missionärer.

I begynnelsen

Vi börjar med de rena äventyrarna. Det måste vi, för på 1600-talet var det bara ett antal våghalsiga unga svenskar som tordes trotsa faror och prövningar och bege sig till de avlägsna nejder som vagt benämndes »Ostindien». Därmed inte sagt att det var ofarligt att stanna hemma. Det fanns gott om chanser att möta äventyr i närområdet, oavsett om det var vid Lützen 1632 eller i kamp mot ryska och polska styrkor i de baltiska provinserna. Men männen som ville ut på de sju haven hade vidare vyer. De dristade sig att ta värvning i Nederländska

Ostindiska Kompaniet, dåtidens största internationella företag, med en fartygsflotta som regelbundet seglade i afrikanska och asiatiska farvatten. Stormakten Sverige engagerade sig inte särskilt mycket i Asien, och de kolonier som införskaffades var inte belägna där. Holland hade andra intressen och hade förvärvat en kedja stödjepunkter från Indiska oceanen ända till Nagasaki i Japan. Den holländska befolkningen var emellertid inte särskilt talrik och landets handelskompani hade ofta skriande personalbrist. Svenskarna klarade därför alltid anställningsintervjun. De kunde ge ett jakande svar på den viktigaste frågan, som gällde religiös konfession. Även om svenskarna inte var reformerta kalvinister, vilket hade varit att föredra ur nederländsk synpunkt, tillhörde de den stora protestantiska gemenskapen och stod därmed på »rätt» sida i dåtidens ideologiska kamp, den mellan katolska kyrkan och de reformerade samfundet. Svenska undersåtar hade därför lätt att bli enrollerade i detta främmande ostindiska kompani. De ställdes under befäl av kompaniets guvernör som i sin tur tjänade »De Sjutton Herrarna» i Amsterdam, bolagets direktion.

Sedan var det bara att gå ombord. Destination var Nederländska Ostindien, det som idag heter Indonesien, men som man på den tiden i allmänhet kallade för »Kryddöarna». Skeppen förväntades ta hem kanel, ingefära och saffran, för att inte tala om dåtidens dyrbaraste vara, muskotnöt. Kryddor var synnerligen begärliga och efterfrågan föga elastisk. Enbart ryktet om nya fynd av muskotnöt kunde framkalla krig mellan Nederländerna och dess främsta konkurrent som sjömakt, England.

Rika blev inte svenskarna – det var de holländska köpmännen som tog vinsten – men äventyr fick de. Åtskilliga avled i tropiska febrar eller under myterier. En av överlevarna hette Nils Matsson Kiöping. Vi har inget enda porträtt av honom (han ansågs säkert inte betydelsefull), så vi vet inte hur han såg ut. Likt andra pionjärer i öst tillhör han en ganska anonym massa av sjömän och legoknektar. Kiöping hade en bakgrund som gymnasist i Västerås men hade relegerats. Han ingår bland de 34 svenskar som går att påträffa i Nederländska Ostindiska Kompaniets skeppsrullor från 1640-talet, och vi vet att han avseglade från Holland den 22 oktober 1648, nästan på dagen samtidigt som Europas maktthavare undertecknade Westfaliska freden. Vad som gör honom unik är inte att han på sina färder med kompaniets fartyg hamnade ända borta i Kina, utan att han är den förste svensk som skrivit ned sina intryck därifrån. Alldeles säkert har han alltså haft svenska föregångare, men de förlorar sig i anonymitetens dunkel. Det är inte orimligt att tro att den förste svensken nådde Kina några år efter kompaniets tillblivelse, det vill säga efter år 1602.

Xiamen i provinsen Fujian är idag en av Kinas viktiga kuststäder. Hit seglade Nils Matsson Kiöping på 1650-talet. (Foto förf.)

Kiöping tillbringade år på riskfyllda seglatser och mötte annorlunda djur och människor, något han starkt betonar i sin färgstarka reseskildring som befinner sig i gränslandet mellan dikt och dokumentär. Givetvis blev han bekant med det regelbundna gatunätet i Batavia, centralorten i holländarnas ostindiska välde. Till slut fick han följa med på en färd norrut, till det rike som en del fortfarande kallade »Cathay». År 1655, alltså en tid efter att drottning Kristina abdikerat i Sverige, reste Kiöping till den holländska besittningen Formosa (Taiwan) och under denna färd landsteg han på den kinesiska ön Hainan. Han besökte också kuststäderna Macao och Xiamen. Liksom alla tidiga svenskar i Kina torde han av kineserna ha blivit förväxlad med holländare, och det är inte säkert att han ens gjorde sig mödan att förklara att han var något annat. Att särskilja dessa européer, med alla deras skiftande utseenden och nationaliteter, var en hart när omöjlig uppgift för östasiater. Enbart de tysktalande besökarna hörde hemma i någon av hundratals olika småstater. Kiöping återkom till Europa år 1656, efter åtta års bortovaro, och broderade på sina intryck fram till 1667 då de äntligen

publicerades under titeln *Een kort beskriffning vppå tvenne resor och peregrinationer, sampt konungarijket Japan*. Det sistnämnda hade inte besökts av Kiöping, men skildras av en medförfattare vid namn Willman. Boken gäller som den äldsta reseskildringen av Asien på svenska språket. Den utkom på Visingsö vilket har samband med det generösa stöd Kiöping fick från Per Brahe som härskade på ön. Han tycks ha haft ett faderligt förhållande till författaren och kinaresenären. Dennes senare öden är ofullständigt kända och vi vet nästan bara att han avled år 1680, femtio år gammal.

Kiöping skriver om en rad länder och regioner och det blir inte så mycket utrymme för Kina. Det mesta han säger om landet är fel. Det får vi kanske förlåta eftersom författaren inte kan ha haft särskilt goda chanser att få pålitlig förstahandsinformation. Han har inte kunnat kinesiska eller ens haft tillgång till ordböcker, en företeelse som ännu knappt existerade. Hans sagesmän har säkert varit andra västerlänningar och möjligen någon enstaka kines med kunskaper i pidgin. Kiöping kompenserar denna brist på underrättelser genom att fabulera vitt och brett om sina utflykter. När han nalkas underliga människor och farliga monster understryker han att han sett dem »med egna ögon». Till skillnad från Marco Polos reseskildring vann hans skrift dock tilltro i Sverige, och flera påståenden var allmänt accepterade under lång tid efter dess utgivning.

Een kort beskriffning hävdar att Mingdynastin just har störtats av »tartarer», det gamla namnet på mongoler. Manchufolkets invasion av Kina ägde visserligen rum på 1640-talet, alltså decennier före bokens tillkomst, men Mings undergång var en långdragen process och kunde kanske ännu 1667 betraktas som en nyhet. Manchufolket var inte ättlingar till mongolerna men var liksom de ett beridet krigarfolk norr om den kinesiska högslätten. Kiöping tillägger att invasionstrupperna hade fångslat Kinas kejsare och »hela adeln». I verkligheten hade kejsaren begått självmord. I den svenska rapporteringen får vi dock veta att han överlevt, döpts till kristendomen och bytt namn till Konstantin. Kiöping hävdar vidare att inkräktarna rivit kinesiska muren. Detta förhållande åberopar han som skäl till att inte resa inåt landet. Dock uttalar han sig inte negativt om det kinesiska folket, utan ger en i högsta grad välvillig, nästan troskyldig, bild av Mittens rike. När Kiöping säger att landet är omtalat för »thess Inbyggares Snällheet / Klookheet och Lärdom» målar han upp den bild som skulle dominera hela nästa sekel i Europa. En annan typisk beskrivning som skulle återkomma i skildring efter skildring är följande ord: »Och äro the Chineser ett nåerachtigt Folck / oförtrutitt till alt arbethe». Vid 1600-talets mitt började ett tidevarv av västerländsk kinabeundran och nästan samtidigt med Kiöpings reseskildring ut-

kom ett lärt arbete av engelsmannen John Webb som fastslog att kinesiska var identiskt med mänsklighetens urspråk, talat redan i Edens lustgård.

En kinaresenär under upplysningstiden

Nu flyttar vi blicken till 1700-talet, förnuftets och upplysningsfilosofernas tidsålder. Vid det laget hade Kina börjat bli föremål för svenska forskares uppmärksamhet. En del var intresserade av konfuciansk filosofi, som just då hade upptäckts i Västerlandet och som förtjust diskuterades i de stockholmska salongerna. De flesta var dock botaniker och zoologer som ägnade sig åt att samla växter och djur till sina naturaliekabinett. En av dem var Pehr Osbeck, som hade haft Carl von Linné som lärare och handledare. Osbeck var en västgöte som i mitten av 1700-talet fick sitt livs chans: en resa med Ostindiska kompaniets fartyg till Kina.

Vid detta laget hade Sverige till sist grundat sitt eget nationella kompani, ett senkommet försök att få del i de stora rikedomar som den asiatiska handeln alstrade. Efter 1700 hade den holländska kryddhandeln överflyglats av jakten på Kinas lyxvaror. Centrum för de internationella affärerna var Göteborg, där Heinrich König den 14 juni 1731 fått oktroj på all kommers öster om Godahoppssudden. Men Osbeck åkte inte till Kina för att tjäna en förmögenhet. Han var ingen »superkargör», som de ledande köpmännen kallades, och handlade varken med te, porslin eller siden. Han anställdes som skeppskaplan ombord på ostindiefararen Prins Carl, ett namn som syftade på den kunglighet som i sinom tid skulle regera Sverige från 1809 till 1818. Sysslan som skeppspräst innebar gott om tid att ägna sig åt egna intressen i Kina, mellan de söndagspredikningar som i stort sett var det enda tjänsteåliggandet. Osbeck kunde fylla sitt herbarium, och hann skriva en reseskildring som blev en klassiker.

Såsom akademiskt skolad forskare hade Osbeck metodiskt läst in sig på ämnet Kina innan han reste. Upplysningstidens standardverk var ett digert arbete från 1735 av den franske jesuiten Jean Baptiste Du Halde. Denne hade utgivit en guldgruva av fakta om Kina, fyra band som troligen inspirerade Diderots magistrala encyklopedi. Du Haldes Description var den mest respekterade bok om Mittens rike som tillkom under 1700-talet. Den var byggd på detaljerad information som levererats av jesuitmissionärer som verkat i öster alltsedan Matteo Riccis dagar omkring år 1600. Fader Du Halde själv hade aldrig varit i Kina, men Osbeck trodde blint på hans ord. Det märker man i reseskildringen. Svensken hade erfarit att kineserna låg och sov på soffor, och tog därför med sig

sängkläder ända till östern. Kanske trodde han att sådana inte existerade i Kina. Flera av hans iakttagelser färgas av vad han redan läst hemma. Bitvis får man intrycket att han var som en del turister idag; de tror mer på handboken än vad de upplever på plats.

Efter ett halvår ute på svallande böljor och med en och annan tyfon i färskt minne hade Osbeck siktat Kina från sitt skepp. Det var den 22 augusti 1751 då ostindiefararen hade nått fram till Guangzhou, staden som européerna kallade för »Kanton». Det var mitt i den värsta sommarhettan och skeppet hade kommit till den öppna hamn där västerlänningar enligt kejserligt edikt var välkomna att handla med kineser.

Knappt hade besökarna kommit i mål förrän den stora kulturkrocken väntade. Ett gytter av djonker och sampaner flockades runt den blågula skutan och upp på däck kom snart dussintals skrånande och viftande försäljare som vrålade hälsningar och ville sälja allsköns kram. Kineserna var »gapsamma», konstaterade Osbeck. För en som snart skulle vänja sig vid stillheten i en halländsk prästgård (han blev senare kyrkoherde i Våxtorp) var det en svår chock att hamna i en så här tätbefolkad värld, där folk dessutom inte kunde föra en konversation i vanlig svensk samtalston utan skrek och bullrade.

Men Osbeck fann sig snart tillrätta. Efter ankomsten till »Faktorigatan», som den kallades, promenaden där 13 olika utländska handelsdepåer låg sida vid sida, blev livet lugnare. Snart var vetenskapsmannen ute och iakttog i aftonsvalkan. Han kände den exotiska doften av rökelse i näsborrarna och tittade intresserat på barnen som lekte med sina pappersdrakar. Folk spelade skalmēja och »gung-gung». Han kände sig mycket långt bort från föreläsningssalen i Uppsala. Detta och annat kan vi utläsa av hans dagbok.

Inne på arbetsplatsen, faktoriet, fick man hålla fönster och dörrar öppna för att klara värmen. Den var kvävande. Osbeck fick sitta i tunna dräkter som han kallar »underkläder» medan han skrev sin predikan med gåsfjäderpennan. Det var förstås bara Osbeck som gjorde detta. De andra satt och kalkylerade varupriser och lastvikter. Men på kvällarna kunde han fritt ägna sig åt sina naturstudier, med fjärlshåv och andra hjälpmedel. Djurlivet var inte enbart av godo. Under natten fick man iakttä vís försiktighet. I Sverige gjorde det inget om man blev myggbiten i sömnen. Det var lika odramatiskt som att bli biten av en loppa. Men i Kanton kunde det vara farligt. Man fick sova under nät för att undgå farliga moskitspridda sjukdomar.

Efter två veckor i staden kunde Osbeck hålla sin första predikan. »Det kom några kineser och lyssnade», berättar han närmast road. Den svenska lutherska

Osbeckia chinensis är en sydkinesisk växt i ett släkte blommor som uppkallats efter den svenske botanikern. Teckningen är Pehr Osbecks egen. (Källa: Wikipedia, Public Domain.)

kyrkan hade ännu ingen missionsverksamhet under det artonde seklet, och Osbeck skulle aldrig ha drömt om att försöka övertyga en kines om någonting. Tvärtom var det västerlänningen som tjusades av kinesisk kultur. Han var ett typiskt barn av den anda som vi kallar för »kineseriet». I sin skildring, som handlar nästan lika mycket om samhället som naturen, försökte Osbeck vara tolerant och rättvis och inte sprida fördomar. För sina svenska läsare påpekade han hur rent och snyggt det var på gatorna i hans uppehållsort. Till och med den främmande religionen behandlade han lugnt och sakligt. Han menade att kineserna de facto levde efter tio Guds bud. Här möter vi dåtidens vanliga uppfattning att »den naturliga religionen» kunde vara lika påtaglig bland hedningar som kristna. Gillande anmärkte Osbeck att »snus och tobakstuggande kan kineserna vara utan». Självt var han dock kaffesugen. Drycken serverades bland utlänningar i Kanton och lokalen bör ha varit det enda caféet i hela Kina.

Främst var Osbeck en hängiven forskare som drömde om att göra sig ett namn inom naturvetenskapen. En del av hans bok är en katalog på växter och djur, och där hamnar människorna mer i bakgrunden – utom när han försöker locka ur dem information om kinesiska medicinalörter och till och med betala mutor för upplysningar. En särskilt äregirig idé var att som den förste föra hem en tebuske till Sverige och plantera den där. Detta gick emellertid om intet, till både Osbecks och Linnés besvikelse.

Bland missionärer i kanonbåtspolitikens kölvatten

Under Napoleonkrigen gick Ostindiska kompaniet i konkurs. Vid denna tid föddes en ny attityd till Kina i väst. Man glömde av allt det positiva man hade sagt på 1700-talet, och de skuggsidor som man tidigare inte märkt blev nu huvudsaken. 1839–42 »öppnade» britterna det kinesiska imperiet med hjälp av ångbåtar och kanoner. Denna väpnade konflikt, opiumkriget, sågs allmänt som

ett viktigt steg för att tvinga det slutna Kina till frihandel. Landet uppfattades nu av de flesta som efterblivet, stockkonservativt och rentav ociviliserat.

Det var ingen stor skara svenskar som hade seglat till Kina på 1700-talet. I nästa århundrade blev de betydligt fler. Ångbåtar och telegrafi förvandlade i ett slag förutsättningarna för resandet. Nu kunde man åka österut som enskild affärsman eller som missionär. På sitt sätt var missionär 1800-talets »glamouryrke». Att predika Guds ord i Kina uppfattades som ett nästan nödvändigt bidrag till det stora civilisationsprojekt som väst hade tagit på sig, och som enligt vissa skulle göra världen helt kristen före år 1900. Förkunnarens biljett betalades av missionssällskapet, och det hade gott om kollektpengar för det var mitt under väckelsen.

Svenska kinamissionärer har författat ett stort antal böcker om sitt arbete på fältet, men dessa är slående lika varandra – de är skrivna för att vara uppbyggliga – och man har svårt att få en realistisk bild av missionärens vardag i Kina. Dock finns det åtminstone en bok som inte använder de vanliga schablonerna. Det är John Axel Fernströms memoarer. Han var visserligen inte missionär, men född i en hängiven svensk missionärsfamilj i Kina. Fernström blev en bemärkt skånsk kompositör och i Lund är han känd som kommunal musikledare och grundare av Nordiska ungdomsorkestern, en institution som består än idag. Hans efterlämnade minnen, *Jubals son och blodsarvinge*, utkom i fullständigt skick så sent som 1998. Fernström lämnade Kina före vuxenåldern, men hans skildring av Svenska Missionsförbundets vedermödor i öst känns äkta och håller en milt kritisk distans som är svår att hitta i gängse missionsskildringar.

Fernström föddes 1890 i Yichang långt in i Kinas inland. Efter det andra opiumkriget på 1850-talet öppnades även detta för utländska besökare och snart fanns missionärer spridda till de mest avlägsna utposter. Många var protestanter från USA eller Nordeuropa, representanter för den våg av starkt missionsnit som drog över västvärlden vid denna tid. Den beundrade förebilden var Hudson Taylor, en helgonlik man som föresatt sig att tillkännage det glada budskapet i regioner som knappt var kartlagda av Europa. De svenska förkunnarna var stränga rättskaffens par, oftast från landsbygden, som kommit till Kina för att sprida evangelium och den vite mannens livsstil. Kinesisk kultur visste de knappt något om, och de var inte intresserade heller. Sinologer var sällsynta i missionärernas led. Däremot var alla så illa tvungna att lära sig tala vardagskinesiska, eller rättare sagt de lokala dialekterna. Att bara sprida biblar och traktater till en bristfälligt läskunnig befolkning var ingen framkomlig väg.

Verksamheten bedrevs i motvind, minst sagt. Även om ordet Ruidian (»Sverige») hade börjat användas under tidiga 1800-talet var det ännu ytterst få kine-

ser som visste något om missionär John Axel Fernströms hemland. Han försökte få kineserna att sluta svära, röka och hemfalla åt dryckenskap. Dessutom skulle de läras att uppskatta protestantiska psalmer och fås att inse att de på flera punkter borde anpassa sig efter skick och bruk i Sverige. Missionärernas attityd till värdlandet var något problematisk. De ansåg sig ha kommit för att upplysa kineserna om deras »mänskliga rättigheter», om att man inte skulle binda fötterna eller röka opium och att Kinas religion och folktro innebar förtryck. Nog var det illa med bundna fötter (fast de som följde denna sedvänja var främst de socialt etablerade kvinnor som missionärerna aldrig kom i kontakt med) och nog var opium en plåga (uppmuntrad av västerlänningarna själva), men ingen tycker om förmyndare, i synnerhet inte utländska förmyndare. Många kineser ansåg nog att de kunde tänka själva. 1800-talets missionärer levde heller inte som enkla kineser. Fernström berättar att varje missionärsfamilj hade fyra–fem tjänare, en kock, en boy, en kuli, en barnflicka och en portvakt. Missionärer behövde aldrig gå på marknaden. Det var besvärligt att pruta, det skötte tjänarstaben. När det blev hett på somrarna åkte förkunnarna med familj iväg på semester uppåt Yangzifloden till kurorten Gu Ling, ett naturskönt rekreationsmål i nordligaste delen av provinsen Jiangxi. Där fick de svalka sig i sällskap med västerländska trosfränder. Fernström återger en scen där svenskarna och deras bagage fraktas i bärstolar som bärs upp för de branta bergstrapporna av springande kulier. Det ger oss en fingervisning om varför missionärernas eftermäle inte har blivit gott i Kina. Ett annat problem var att de utländska gästerna mot sin vilja förknippades med andra västerlänningar, de som regerade över kineser i kuststadernas koncessioner och använde kanonbåtspolitik för att slå vakt om sina privilegier. Detta var den tid som har kallats »Europas middagshöjd», när många av världens angelägenheter dikterades från London, Paris och Berlin. Missionärerna sympatiserade i regel inte med stormakternas kolonialism, men det var ingen lätt pedagogisk uppgift att ta avstånd från västnationernas politik samtidigt som man spred deras kultur. 1950 utvisades de flesta missionärerna under Maos styre, men de hade inte varit stort mer populära hos föregångaren, Chiang Kai-sheks nationalistiska regim.

En affärsman i Shanghai

Låt oss lämna missionärerna. De var ändå brinnande idealister som var beredda till osjälviska insatser för att nå sitt mål, att omvända folket i sina distrikt. Säkert åstadkom de också gott med sina enkla skolor och sjukhus. Affärsmännen var en

»Svenska konsulatet». 1800-talskuliss från filmstaden Hengdian, Kinas Hollywood. (Foto förf.)

annan människotyp. De riskerade inte liv och lem i Kinas inland bland stråtrövare och krigsherrar. De var inte idealister, utan materialister. Varför utstå strapatser i provinsen Hunan när man kunde leva gott och åka automobil i Shanghai? De skulle bli förmögna på den »våldiga kinesiska marknaden». 350 miljoner askar Jönköpings säkerhetståndstickor – perspektiven svindlade.

Därmed övergår vår uppmärksamhet till Kinas östkust och mellankrigstiden. Sedan mitten av 1800-talet hade Shanghai efterträtt Kanton som rikets kommersiella huvudstad. På 1920-talet hade den vuxit till en världsmetropol och blivit en modern miljö med jazz, halmhattar och Art Deco. Där och inte i inlandsprovinserna hittar vi de flesta kinasvenskarna. En av dem hette Eric Möller. Hans far var född i Mölle vid Kullaberg i Skåne och hade varit skeppare. Möller blev förmögen redare på Kinakusten. Sonen Eric anlände senare för att tjäna pengar på kortast möjliga tid. 1919 klev han av ångbåten. Han fick för sig att satsa på det nya stora nöjet för det vackra folket i Shanghai, hästkapplöpningar. Det var ett lyckligt infall. I den branschen blev han framgångsrik, och

snart kunde han stärka familjeföretaget med investeringar i både fastigheter och fartyg.

Hur levde en svensk affärsman i Shanghai? Som västerlänning hade man knappast direktkontakt med sina kunder. Man begrep ändå inte affärskulturen. Istället fanns det en klass av kineser som var vana vid att assistera västerlänningar. Dessa infödda hade lärt sig europeiska språk och specialiserade sig på att agera mellanhänder. Med en ursprungligen portugisisk term benämndes de »compradores». Det var de som skötte kundbesöken och talade sig varma för kullager, bergborrar och Ericssontelefoner. Affärsmannen satt inne på sitt luftkonditionerade kontor och dirigerade de lokalanställda. De dugliga exportörerna (för det var i regel export det handlade om) arbetade energiskt och lade grunden till en svensk kommersiell närvaro i Östern. Vissa kollegor däremot hade inte någon längre arbetstid och ville ej skrynkla kostymen i onödan. På kvällen gick de ut och roade sig i den stora västerländska kolonin – nöjeslivet var varierat med maskerader, tedanser och garden-parties – och ibland brukade de ägna sig åt spel och dobbel på den stora hästkapplöpningsbanan. Affärer kunde avslutas med gourmetmat, sprit och barflickor. Det var en livsstil som missionärerna inte skulle ha godkänt.

Det svenska näringslivet verkade i de båda utländska koncessionerna i Shanghai – den franska och den »internationella» (som styrdes av övriga västerlänningar samt japanerna). Dessa enklaver lydde under egna lagar och skyddades av utländska örlogsfartyg. I slutet av 1920-talet blev det mer och mer oroligt utanför portarna. Nationaliströrelsen Guomindang höll på att ena landet och agiterade hätskt för att slopa vad man i Kina allmänt kallade för »de ojämlika fördragen». Guomindang kom emellertid i fejd med det unga kinesiska kommunistpartiet och från omkring 1930 började nationalisterna närma sig väst. Det gjorde att de blev beredda att godta en mer gradvis avveckling av de gamla avtalen med kolonialmakterna. Guomindangs avtagande radikalism gjorde att man en tid kunde sova lugnare som utländsk affärsman.

Eric Möller blev rik, omåttligt rik. Som ett tecken på sin status utsågs han till ordförande i Shanghai Race Club, den kanske förnämsta hedersposten i staden på den tiden. Vad skulle han göra med alla sina pengar? Han fick en idé. Varför inte bygga ett sagoslott? Och det gjorde han, mitt i Shanghai. Det kan ännu beskådas i korsningen mellan Yan'an Road och Shaanxi Road, som ett monument över utlänningarnas *belle époque* i staden. Idag är det ett förnämt hotell, ägt av Hengshankoncernen, och brudparen trängs för att bli fotograferade i dess trädgård. På kinesiska kallas det Male Bieshu, »Möllers villa». Historien kring

»Möllers villa» disponerades efter 1949 länge av kommunistiska ungdomsförbundet i Shanghai, men är numera välrenommerat lyxhotell med 45 rum i historisk sydeuropeisk, fransk eller engelsk stil. (Foto förf.)

den verklige Eric Möller är dock bortglömd och har ersatts av ett tjockt lager myter. En av dem gör gällande att Möller var en förmögen jude. Hans praktfulla villa blev klar 1936.

Året efter ockuperades emellertid Shanghai och hela östra Kina av japanerna. Andra världskriget var på väg. Aeroplanen höll på att revolutionera kommunikationerna mellan väst och Kina, men de flygande maskinerna möjliggjorde också bombanfall och luftlandsättningar. Möller stannade i sitt slott eftersom konflikten inte berörde västerlänningar. Läget skulle dock bli värre. I december 1941 utbröt krig även mellan de anglosachsiska makterna och Japan. Möller var brittisk medborgare och greps därför av den japanska armén. Han internerades i fånglägret på Haiphong Road och släpptes först vid krigsslutet 1945. Hade han haft neutralt svenskt pass hade han kunnat stanna i frihet. Hursomhelst kunde han återta sin villa och sitt fartygsimperium för en kort tid efter kriget.

Men efter bara fyra år hade Guomindang åter tappat makten över Shanghai, denna gång till de segerrika kommunisterna. 1949 upprättade de sin folkrepublik och landets nye ledare hette Mao Zedong, en bondson från landets inre, inte långt från de distrikt som bearbetades av svenska förkunnare. Affärsmän

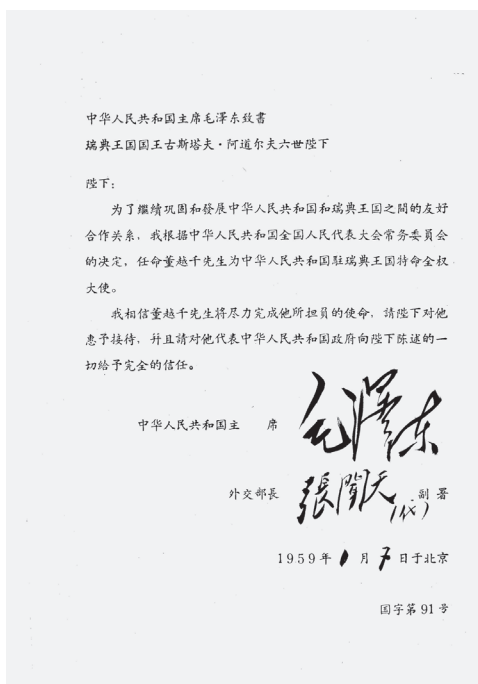
Eric Möllers grav på Nya Kyrkogården i Helsingborg. Detta är Möllers familjegrav. Fadern Nils har den stora stenen, sonen Eric har den till vänster. Foto förf.

stämplades nu som kapitalister och utsugare. Möller och hans utländska kollegor fick hastigt bege sig till brittiskstyrda Hongkong, där han fortsatte sitt dramatiska liv. Ridån föll 1954 då Möller omkom i en flygolycka i Singapore. Hans kropp fördes hem till familjegraven på Nya Kyrkogården i Helsingborg, men mycket tyder på att kvarlevorna förväxlades. Det möllerska rederiet fanns kvar ända till 1981.

Östern är röd

Bara några år efter Maos maktövertagande anlände en ny grupp svenskar. Det var de radikala aktivisterna. 1952 bildades den svensk-kinesiska vänskapsföreningen av en rad kulturpersonligheter som sympatiserade med kommunismen eller hade stött den så kallade »tredje ståndpunkten». En av dem hette Artur Lundkvist, en annan Nils Ferlin. Ordförande blev förstanamnet i Svenska kvinnors vänsterförbund, läkaren Andrea Andréén. Hon ingick i en internationell kommission som försökte bevisa att USA och FN-styrkorna använt B-stridsmedel i Koreakriget, och för det fick hon Stalins fredspris 1953. Hennes intresse för Kina hade uppstått på grund av att landet var Sovjetunionens nya allianspartner. Hon delade knappast den nytilträdde svenske monarken Gustaf VI Adolfs passion för kinesiskt porslin och bronsvaser. Det antika Mittens rike kunde gott glömmas, för nu gällde det att sprida kunskap om första femårsplanen och att man körde traktor även i Kina!

Brev från Mao Zedong till kung Gustaf VI Adolf i samband med utnämningen av Dong Yueqian till ny Sverigeambassadör 1959. (Riksarkivet, dossier P 53, Xk/77.)

Det kommunistiska Kinas image var ganska usel i Sverige under 1950-talet. Folkets Befrielsearmé hade först invaderat och sedan slagit ned ett uppror i Tibet, och den kinesiska ambassaden fick protestera mot en karikatyr av Mao i *Stockholms-Tidningen* 1959. Det kalla kriget var ännu mycket kallt och i Sverige visste man var man hörde hemma. Men det visste också Andrea Andréén. På hösten detta år kom hennes stora stund, när Folkrepubliken Kina skulle fira sitt tioårsjubileum. Hon bestämde sig för att åka dit med sin dotter. Hon tog dock ingen kontakt med svenska ambassaden i Peking. Ambassadör Claes Böök och hans anställda var irriterade.

Doktor Andréén hade andra planer. Hon ville uppleva Stora Språnget ostörd av svenska myndigheter. Efter att ha vinkat och jublat i massan på Himmelska Fridens Torg 1 oktober stannade hon kvar i Kina i sällskap med statliga guider. Hon utsattes för en kanonad av propaganda och noterade moderna fabriker och välskötta mönsterjordbruk vart hon än kom. Med glädje skrev hon en artikel i den officiella engelskspråkiga tidningen *Women in China*, och den publicerades i januari 1960. Där prisade hon »det nya Kinas» oerhörda framsteg. Mest av allt lovordade hon folkkommunerna, en nyhet som inte ens fanns i Sovjet. Utan dessa skulle det ha blivit livsmedelsbrist, underströk hon. Den snabba industria-

liseringen och de så kallade bakgårdsstälverken var en annan otrolig bedrift. Andrea Andréen betonade att folkkommunerna bidrog till båda köns frigörelse. Att kvinnor fick gå i samma arbetsuniform som männen var en utmärkt idé, och att äta i stora gemensamma folkkantiner gick lika bra för kinesiskt ris som för svensk ärtsoppa. Uppenbart blev den svenska läkaren ännu en i raden av intellektuella som låtit sig tjusas av Potemkinkulisser. Man undrar hur hon kommenterade den allvarliga svält som utbröt i landet bara ett år efter hennes besök. Emellertid var hon inte ensam om sin beundran – många i den unga generation som växte upp på 1960-talet hade samma dröm om en utopi, och för dem blev Kina ideallandet. Andrea Andréen avled 1972 medan Mao ännu hyllades i svensk press.

Hennes »upplysningsarbete» fortsattes av 1960-talets rebeller, från Clarté och KFML. Även de fick chansen att resa till Kina och se nästa stora politiska kampanj, kulturrevolutionen, på nära håll. Entusiasmen var närmast total och man föreställde sig uppkomsten av en ny människa: idealistisk, osjälvisk och solidarisk. Nu var det inte längre Sverige som missionerade i Kina, utan det föreföll ha blivit tvärtom. Traditionen med vallfärdande vänsteraktivister nådde sin höjdpunkt i december 1973, när ledningen för Sveriges Kommunistiska Parti (SKP) under Gunnar Bylin mottogs i Kina. Tre år senare slutade epoken tvärt med Maos frånfälle. Hösten 1976 arresterades »de fyras gäng» och snart började kulturrevolutionen av Kinas egen regering att fördömas som *shinian haojie*, »tioårs-katastrofen». Det var en förvirringens tid för många svenska sympatisörer.

Slutord

År 1976 avled Mao Zedong, den store rorsmannen, och två år senare fattade kommunistpartiet beslut om att liberalisera ekonomin och öppna landet mot omvärlden. Därmed är vi framme vid vägskälet till dagens Kina. Historikern lägger ner pennan och lämnar över till statsvetaren eller nationalekonomen. Men vad är sensmoralen av berättelsen om alla dessa svenskar som sökt sig österut genom tiderna?

I den rika litteratur som finns om enskilda resenärer som nyfikenheten drivit till Kina möter man mycket sällan någon övergripande utvärdering av de svensk-kinesiska kontakterna. Jag tänkte försöka göra en nu. Vad kan man sammanfattningsvis säga om erfarenheterna under 350 år? Blev det något verkligt kulturmöte mellan två nationer, eller hade Kipling rätt i att »öst och väst aldrig mötas»? Svaret är att det praktiskt taget inte blev någon kulturell dialog. Det var endast

missionärerna som nådde ut till kineserna i någon större utsträckning, men bara till vissa grupper inom landsbygdens underklass. Några stora skaror omvände de aldrig. Tvärtom blev resultatet förbluffande magert. Affärsmännen, å sin sida, höll sig på distans och de politiska aktivisterna kunde aldrig röra sig fritt. Blev det några bestående resultat av svenskarnas mödor i Kina överhuvudtaget? Nej, inte heller den frågan är lätt att besvara jakande. Undantaget är i så fall Sven Hedin och några sinologer i hans generation. De lyckades berika internationell vetenskap med en del värdefulla nya kunskaper. Men det mesta av svenskarnas ansträngningar gick om intet. Osbecks herbarier ligger fortfarande och samlar damm, missionärerna utvisades och mellankrigstidens svenska företag i kustzonen försvann som såpbubblor. Den politiska aktivismen har också svalnat sedan länge. På en punkt har framgången dock varit fullständig: kinaresenärerna fick nästan alltid sin nyfikenhet stillad.

Idag står det klart att ett nytt kapitel är på väg att börja i historien om Sverige och östern. Efter 350 års startsträcka har vi på allvar börjat komma Kina när-

Turister i dagens Peking. Foto förf.

Ostindiefararen »Göteborg» som seglade till Kina 2006. Foto förf.

mare. Det beror naturligtvis på globaliseringen. Internet, gratistelefoni och billiga flygresor har utplånat de flesta av de hinder som tidigare höll oss isär. Svensk massturism till ett Kina som inte längre är stängt har blivit ett välkänt faktum. Förvisso är folkrepubliken ett land med ett politiskt system som skiljer sig avsevärt från det svenska. Kulturellt är Mittens rike också en värld för sig. Men ingen kan undgå att känna dragningskraften från en nation som idag verkar vara jordens mest dynamiska ekonomi, och som har en befolkning med obändig framtidstro och optimism. Trettio år har gått sedan den väldiga kinesiska statskutan långsamt vände kurs från kommandohushållning till marknadstänkande. Under denna tid har världen förändrats. Utvecklingen har rört sig i riktning bort från västländernas gamla dominans mot ett mer multipolärt system. Östasien är inne i en blomstringstid och det gäller inte bara Kina. Det är realiteter som vi måste förhålla oss till.

Förutsättningarna för att få sin vetgirighet tillfredsställd har aldrig varit så gynnsamma som idag. Vi har sett hur tekniken successivt gjort resandet lättare.

Viktigare är dock att resorna österut nu också har reell utsikt att leda till positiva kulturmöten mellan människor. Först och främst är vi jämlikar – kineser bär inte längre västerlänningarna i bärstolar – och Kina anser inte heller (som under Maos tid) att det har monopol på sanningen. Genom arbetsresor och chattande med världens internettätaste land bringas massor av svenskar i kontakt med vanliga kineser. Historiskt sett är det något nytt. Ännu mer uppseendeväckande är kanske att kontakterna nu är dubbelriktade. Vi har börjat vänja oss vid kinesisk turism i Sverige, och kinesiska intressen förvärvar svenska företag – med Volvo som mest kända exempel. Vi kan inte isolera oss från en fjärdedel av jordens befolkning, det vill säga vi kan inte agera likt det kejserliga Kina som avspisade 1700-talets briter. Vi kommer att få mer kontakt med andra folk, inte mindre. Därmed vänder vi blad i nyfikenhetens historia.

Referenser

- Andrea Andréén, »Impressions of China», *Women of China*, January 1960.
 Ture J Arne, *Svenskarna och Österlandet*. Stockholm 1952.
 Nigel Cameron, *Barbarians and Mandarins. Thirteen Centuries of Western Travellers in China*. New York 1989.
 John Femström, *Jubals son och blodsarvinge*. Stockholm 1998.
 Jean-Baptiste Du Halde, *Description géographique, historique, chronologique, politique et physique de l'empire de la Chine et de la Tartarie Chinoise. Enrichie des Cartes générales et particulières de ces Pays, de la Carte générale et des Cartes particulières du Thibet et de la Corée*. Paris 1735.
 Nils Matsson Kiöping & Olof Eriksson Willman, *Een kort beskrifning vppå tvenne resor och peregrinationer, sampt konungarijket Japan*. Visingsborg 1667.
 Jan Myrdal, *Rapport från kinesisk by*. Stockholm 1963.
 Pehr Osbeck, *Dagbok öfwer en Ostindisk Resa åren 1750, 1751, 1752*. Stockholm 1757.
 Ingemar Ottosson, *Julongyu xiongshi. Suiyue changhe-zhong de Zhongguo yu Ruidian* [»Draken och lejonet. Kina och Sverige genom tiderna»]. Beijing 2006.
 Carl Steenstrup, »Scandinavians in Asian Waters in the 17th Century: On the Sources for the History of the Participation of Scandinavians in Early Dutch Ventures Into Asia», *Acta Orientalia*, XLIII. Köpenhamn 1982.
 Lars Österlin, *Korstågen till Kina. Linjer i protestantisk Kinamission*. Malmö 2005.

Föredraget hållet i Heimdall den 4 november 2009.

